

KORXONALAR AYLANMA MABLAG'LARINI MOLIYALASHTIRISH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Ishpulatov Faxriddin Abdurasulovich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Magistratura bo'limi 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar- I.f.n Amonov M.O.

ANNOTATSIYA

Maqolada korxonalar aylanma mablag'larini moliyalashtirishning hozirgi holati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy asosda yoritilgan. Xususan, ishlab chiqarish korxonalarida aylanma mablag'lar tarkibi va aylanish tezligini optimallashtirish orqali moliyaviy barqarorlikka erishishning samarali mexanizmlari o'rganilgan. Amaliyotda ko'p uchraydigan likvidlik inqirozlari, zaxira mablag'lar yetishmovchiligi va kredit resurslaridan foydalanishdagi qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy moliyalashtirish manbalari, shu jumladan, bank kreditlari, tijorat to'lovlarining kechiktirilgan shakllari va kapital bozoridagi imkoniyatlar o'z aksini topgan.

KALIT SO'ZLAR: aylanma mablag'lar, moliyalashtirish manbalari, likvidlik, ishlab chiqarish tsikli, moliyaviy boshqaruv, kredit siyosati, pul oqimlari, tahlil.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining uzluksizligi va samaradorligi, avvalo, ularning aylanma mablag'lar bilan ta'minlanganlik darajasiga bog'liq. Ayniqsa, kichik va o'rta korxonalar uchun bu masala iqtisodiy barqarorlik omillaridan biri hisoblanadi. Aylanma mablag'lar ishlab chiqarish jarayonining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, ularning yetarli miqdorda bo'lishi, to'g'ri rejalashtirilishi va samarali boshqarilishi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda korxonalarining moliyaviy mustaqilligi, pul oqimlarini boshqarish tizimi, bank sektoriga kirish imkoniyatlari muhim e'tiborga olingan bo'lsa-da, aylanma mablag'lar bo'yicha moliyalashtirish amaliyotida hanuzgacha qator tizimli muammolar mavjud. Xususan, zaxira mablag'lar yetishmovchiligi, kredit foiz stavkalari balandligi, kechiktirilgan to'lovlar tizimining keng tarqalganligi va pul oqimlari monitoringining yetarli emasligi korxonalarda likvidlik muammolarini yuzaga keltirmoqda.

Shu sababli, mazkur maqolada korxonalar aylanma mablag'larini moliyalashtirishda uchrayotgan real muammolarni aniqlash, ularni bartaraf etish bo'yicha

samarali takliflar ishlab chiqish, hamda mavjud amaliyotni takomillashtirish yo‘llari o‘rganiladi.

DOLZARBLIGI

Bozor iqtisodiyotining tobora chuqurlashib borayotgan sharoitida korxonalar moliyaviy barqarorligini ta‘minlash masalasi kun tartibidagi eng muhim iqtisodiy vazifalardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarish faoliyatini yurituvchi korxonalar uchun aylanma mablag‘lar yetarli darajada bo‘lmasligi, ishlab chiqarish tsiklining uzluksizligini ta‘minlay olmasligi va moliyaviy oqimlarning notekis taqsimlanishi muammosi tobora keskinlashmoqda. O‘zbekiston iqtisodiyotining real sektori — xususan, sanoat, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish va transport sohalarida faoliyat yuritayotgan korxonalarining aksariyatida qisqa muddatli likvidlik inqirozlari, kreditorlik qarzlarning haddan tashqari ko‘payib borishi, pul oqimlarining noto‘g‘ri boshqarilishi kabi holatlar bugungi kunda dolzarb muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

Raqamli iqtisodiy transformatsiya jarayonlari va global moliyaviy integratsiya sharoitida korxonalarining moliyaviy menejment darajasini oshirish, ayniqsa, aylanma mablag‘larning samarali moliyalashtirilishini ta‘minlash zarurati kuchaymoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, yirik transmilliy kompaniyalar va barqaror iqtisodiyotga ega davlatlardagi korxonalar pul oqimlarini optimallashtirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, qisqa muddatli moliyaviy vositalardan to‘g‘ri foydalanish hisobiga o‘z faoliyatini uzluksiz olib bora olmoqda.

O‘zbekistonda bu boradagi islohotlar, xususan, banklar tomonidan kichik biznesni kreditlash hajmining kengaytirilishi, davlat tomonidan kafillik mexanizmlarining joriy etilishi, soliq yukining qisqartirilishi ijobiy natijalar bermoqda. Biroq amaliyotda korxonalarining katta qismi hanuzgacha o‘z mablag‘lariga tayanadi, bank kreditlariga yetarli darajada kirish imkoniga ega emas, hamda pul oqimlarini prognozlash tizimi to‘liq shakllanmagan.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, korxonalar aylanma mablag‘larini moliyalashtirishning amaldagi tizimini tahlil qilish, mavjud zaif tomonlarini aniqlash va takomillashtirish yo‘llarini ishlab chiqish bugungi iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada olib borilayotgan ilmiy izlanishlar bevosita mamlakatdagi sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, ish o‘rinlarini saqlab qolish, eksport salohiyatini oshirish va umuman iqtisodiy o‘rishni jadallashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi yana shundan iboratki, aylanma mablag‘larni samarali moliyalashtirish nafaqat operatsion xarajatlarni qoplash, balki yangi innovatsion

loyihalarni amalga oshirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va mahsulot tannarxini kamaytirish imkonini ham beradi. Ayniqsa, hozirgi inflyatsion bosimlar va valyuta kurslarining o'zgaruvchan sharoitida likvidlikni boshqarish vositalariga ehtiyoj ortib bormoqda. Shu sababli bu yo'nalishda ilmiy-amaliy tadqiqotlarni chuqurlashtirish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

STATISTIK TAHLIL

Aylanma mablag'larning moliyalashtirilishi korxonaning kundalik faoliyatida eng muhim omillardan biri bo'lib, u nafaqat ishlab chiqarishning uzluksizligini, balki to'lov qobiliyatini va moliyaviy barqarorlikni ham belgilaydi. O'zbekiston Respublikasining Davlat statistika qo'mitasi, Markaziy bank va Iqtisodiy tadqiqotlar instituti tomonidan e'lon qilingan ochiq ma'lumotlar asosida 2020–2024-yillar oralig'idagi asosiy moliyaviy ko'rsatkichlar quyidagi jadval va tahlillar orqali yoritiladi:

Yillar	O'zbekiston korxonalarining o'rtacha aylanma mablag' hajmi (mlrd so'm)	Bank kreditlari ulushi (%)	O'z mablag'lari ulushi (%)	Kredit olishdagi qiyinchiliklarni bildirgan korxonalar ulushi (%)
2020	104,000	38.2	61.8	52.3
2021	118,500	41.7	58.3	48.9
2022	130,200	44.5	55.5	45.0
2023	147,300	46.9	53.1	41.2
2024 (prognoz)	162,700	49.3	50.7	38.5

Mazkur jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2020–2024-yillar davomida korxonalar aylanma mablag'larining hajmi yildan-yilga o'sib borgan. Biroq, bu o'sish inflyatsiya, xomashyo narxlarining ortishi va ishlab chiqarish tannarxining oshishi bilan bog'liq bo'lib, real o'sish sur'ati yuqori emas.

Moliyalashtirish manbalari strukturasidagi o'zgarishlarga e'tibor qaratsak, bank kreditlari ulushi o'sib borayotgan bo'lsa-da, bu jarayon sust va ehtiyotkorlik bilan amalga oshmoqda. 2020-yilda bu ko'rsatkich 38.2% bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda u 49.3% ga yetishi kutilmoqda. O'z mablag'lariga tayanish esa hali ham ustunlik qilmoqda. Bu esa korxonalar kredit bozoriga to'liq integratsiyalanmaganidan dalolat beradi.

Kredit olishdagi to'siqlar haqida so'rovnomasi asosida olingan ma'lumotlarga ko'ra, 2020-yilda korxonalarining 52.3 foizi bank kreditlaridan foydalanishda

qiyinchiliklarga duch kelganligini bildirgan. Bu ko'rsatkich yildan-yilga kamayib borgan, ammo 2024-yil prognoziga ko'ra ham 38.5% darajasida qolmoqda, ya'ni har uchta korxonadan biri moliyalashtirishda muammoga duch kelmoqda.

Tahlil qilingan **korxonalarining moliyaviy hisobotlari** asosida quyidagi ko'rsatkichlar hisoblab chiqildi:

- **Aylanma mablag'lar aylanish tezligi:** O'rtacha 4.3 marta/yil, ya'ni bir yilda aylanma mablag'lar to'liq to'rt marotaba aylanadi.
- **Ishlab chiqarish tsikli davomiyligi:** 36 kun, bu esa o'rtacha kassalik bo'shliq (cash gap)ni 10-12 kun atrofida saqlab turishni talab qiladi.
- **To'lov qobiliyati koeffitsienti** (current ratio): 1.32 – bu ko'rsatkich moliyaviy xavfsizlik chegarasida turibdi, ya'ni qisqa muddatli majburiyatlarni to'liq qoplash imkoniyati mavjud, biroq zahirada bufer yetarli emas.

Aylanma mablag'larni moliyalashtirish masalalari iqtisodiyot nazariyasida 20-asrdan beri muhim tadqiqot yo'nalishi bo'lib kelgan. Klassik nazariyotchilar – J.M. Keynes va F. Modilyani tomonidan ishlab chiqilgan pul oqimlari, moliyaviy vositalar va kapital aylanishi bo'yicha qarashlar asos bo'lib xizmat qilgan. So'nggi yillarda bu mavzuni O'zbekistonda iqtisodchi olimlar O. Xalilov, Z. Raximov, M. Qo'chqorov tomonidan yoritilgan bo'lib, ular korxonalarining likvidlik darajasi, moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi va kredit siyosatining roli kabi jihatlarni tahlil qilganlar.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotda aylanma mablag'lar aylanishining tezligi (Turnover Ratio), sof operatsion tsikl (Operating Cycle) va kassalik bo'shliq (Cash Gap) ko'rsatkichlari asosiy baholash mezonlari sifatida qaraladi. Ular asosida korxonalarining moliyaviy holatini chuqur tahlil qilish va qaror qabul qilish imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, Xalqaro moliyaviy institutlar va Jahon banki hisobotlarida O'zbekiston korxonalarining moliyaviy muammolari, ayniqsa, kichik biznes subyektlarining moliyalashtirishda duch kelayotgan to'siqlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Biroq, mavjud adabiyotlarda amaliyotda qo'llanishi mumkin bo'lgan model va mexanizmlar kam yoritilgan. Bu esa ushbu maqola dolzarbligini oshiradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning asosiy metodologik asosini tizimli tahlil, komparativ tahlil, moliyaviy ko'rsatkichlarni baholash va grafik usullar tashkil etdi. O'zbekistonning yirik sanoat va xizmat ko'rsatish korxonalarida mavjud bo'lgan moliyaviy hisobotlar asosida 2021–2024-yillarga oid ma'lumotlar yig'ildi. Ushbu ma'lumotlar asosida aylanma mablag'lar strukturasi o'zgarishi, moliyalashtirish manbalarining nisbati, ishlab chiqarish tsiklining uzluksizligini ta'minlovchi omillar o'rganildi.

Bundan tashqari, tahliliy qismda statistik tahlil (Excel va SPSS dasturlari asosida) va pul oqimlari tahlili (cash flow analysis) metodlaridan foydalanildi. Har bir korxonada kesimida to'lov qobiliyati, zaxira mablag'lar hajmi va kredit olish faolligi o'rtasidagi bog'liqlik korrelyatsiya koeffitsienti orqali aniqlandi. Shuningdek, amaliyotchi menejerlar va moliyaviy direktorlar bilan suhbatalar orqali sifat tahlili ham o'tkazildi.

NATIJALAR

O'rganilgan korxonalar misolida aniqlanishicha, ko'pchilik subyektlar aylanma mablag'larning katta qismini qisqa muddatli bank kreditlari hisobiga moliyalashtirmoqda. Biroq, bu kreditlarning foiz stavkalari yuqoriligi va qaytarish muddati qisqaligi sababli, likvidlik muammolari kuchaymoqda. Korxonalarda o'rtacha kassalik bo'shliq muddati 28 kundan oshib ketmoqda, bu esa to'lovlarning kechikishiga olib kelmoqda.

Tahlilga ko'ra, zaxira mablag'lar hajmi aylanma mablag'larning 6-8 foizidan oshmaydi, bu esa favqulodda vaziyatlarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun yetarli emas. Shu bilan birga, eksport faoliyatini amalga oshiruvchi korxonalarda moliyalashtirishning turli manbalari mavjud bo'lib, ular o'z mablag'larining 35–45 foizini xorijiy sheriklar tomonidan beriladigan avans va oldindan to'lovlari hisobiga ta'minlaydi.

Qiziqarli natijalardan biri shuki, ishlab chiqarish tsikli qisqa (7–14 kun) bo'lgan korxonalarda moliyaviy muammolar ancha kam kuzatilgan. Bu esa aylanma mablag'lar samaradorligini oshirish uchun ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtirish, logistika zanjirini qisqartirish lozimligini ko'rsatadi.

XULOSA

Korxonalar faoliyatining barqarorligi, ularning aylanma mablag'lari bilan ta'minlanganligi va bu mablag'larning moliyalashtirish manbalari bilan bevosita bog'liqdir. Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. **Zaxira siyosatini kuchaytirish:** har bir korxonada kamida 15% miqdorida likvid zaxira fondini shakllantirish lozim.
2. **Moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish:** bank kreditlaridan tashqari, lizing, faktoring va obligatsiya chiqarish kabi muqobil vositalarni keng joriy etish.
3. **Ishlab chiqarish tsiklini soddalashtirish:** texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish va logistikani takomillashtirish orqali mablag'lar aylanishini tezlashtirish.

4. **Moliyaviy monitoring tizimini joriy etish:** har oy korxonalar pul oqimlari, qarz tushumlari va to'lov qobiliyati ko'rsatkichlari muntazam tahlil qilinib borilishi kerak.

Ushbu chora-tadbirlar korxonalar faoliyatini moliyaviy jihatdan barqarorlashtiradi va ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida bu yo'nalishda avtomatlashtirilgan moliyaviy boshqaruv tizimlarini tadbiq qilish bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar olib borilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalilov, O. I. Korxonalar iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 380 b.
2. Qo'chqorov, M. Moliya va moliyaviy boshqaruv asoslari. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021. – 272 b.
3. Raximov, Z. Korxonalar faoliyatini moliyaviy tahlil qilish. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2019. – 295 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Yalpi ichki mahsulot va moliyaviy ko'rsatkichlar statistik to'plami. – Toshkent: Statkom, 2023. – 187 b.
5. Abduvohidov, A., & Sobirov, B. Korxonalar moliyasi: o'quv qo'llanma. – Samarqand: SamISI nashriyoti, 2022. – 215 b.
6. Karimov, Sh. & Turg'unov, H. Kichik biznesda moliyalashtirish strategiyalari. – Toshkent: "Iqtisodchi", 2021. – 164 b.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati sharhlari va tahlillari (2020–2024 yillar). – Elektron resurs: <https://cbu.uz/>
8. Maxmudov, F. Aylanma mablag'lar boshqaruvi va samaradorlik tahlili. // "Iqtisodiyot va innovatsiyalar" jurnali. – 2022. – №3. – B. 44–51.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 9-martdagi PQ–168-sonli qarori "Sanoat tarmoqlarida moliyaviy menejmentni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". – Qonunchilik ma'lumotlari portali.
10. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. Korxonalarda moliyaviy boshqaruv va likvidlik muammolari bo'yicha analitik hisobot. – Toshkent, 2023. – 52 b.